

HU ISSN 1219-543X

PUBLICATIONES

UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO PHILOSOPHICA
TOMUS XXI – FASCICULUS 2

E TYPOGRAPHEO UNIVERSITATIS

MISKOLC
2017

TARTALOMJEGYZÉK

Köszöntő.....	7
<i>Ács Pál–Petneházi Gábor</i> : „A koponya kamrácskái” – Rimay János a csecsemők fejlődéséről elmélkedik.....	9
<i>Almási Gábor</i> : Értelmiségi apák a 16. században	27
<i>Balogh Judit</i> : Nemes János, a bibliaismerő székely főnemes.....	62
<i>íjf. Barta János</i> : Plébánosok, prédikátorok, parókusok Zemplén megyében egy 1800. évi összeírás tükrében.....	78
<i>Benda Borbála</i> : Az egri ferences rendház barátainak étkezése a 18. században (1726–1770)	90
<i>Dáné Veronka</i> : Homonnai Drugeth György „ötödik hadosztálya” – Perneszy Erzsébet, avagy 1616 és Bethlen Gábor törökössége	100
<i>Erdélyi Gabriella</i> : Nők a bűn hálójában – Becsület, sexualitás és a társadalmi nemek közötti viszonyok a késő középkori Magyarországon	120
<i>Gebei Sándor</i> : II. Rákóczi Ferenc és lengyel „asszonya”	138
<i>Gyulai Éva</i> : Pax aurea – Marussi András három latin verse Bethlen Gábor fejedelemhez (Kassa, 1620–1622)	155
<i>Jankovics József–Kőszeghy Péter</i> : Szeretők és házastársak – Misszilisek a szerelemről (esettanulmányok).....	188
<i>Kármán Gábor</i> : Madarász György, Eperjes politikai látnoka	214
<i>Monok István</i> : Iskolai használatú könyvek a németújvári protestáns iskola könyvtárában 1569–1634.....	236
<i>Nagy Gábor</i> : Az uppsalai érsekségtől a kajaneborgi várbörtönig – a latin nyelvű svéd történetírás négy alakjáról.....	247
<i>Orosz István</i> : Sárospatak szőlőhegyei és borai	266
<i>Pálffy Géza–Tóth Gergeby</i> : Az „országtablák”, egy új koronavers és a pozsonyi koronatorony különleges vasajtaja – Újdonságok a Szent Korona 17. századi történetéhez	279
<i>Papp Klára</i> : Arisztokrata nők mecenatúrája szociális és kulturális területeken – Az erdélyi Csáky és Jósika családok példáján	302
<i>Szabadi István</i> : „Végnélkül valók az egyenetlen házastársak szövevényei” – Wesselényi Anna és Bethlen László válásai	313
<i>Szűjártó M. István</i> : Az alkotmányos rendiség megjelenése az 1790-es évek politikai diskurzusában.....	323

<i>Szörényi László</i> : „Ferdinánd feszülete” – Új lehetőségek Zrínyi beszélő feszületének forrásaihoz	334
<i>Viskolcz Noémi</i> : A nagyszombati református gyülekezet temploma és javai a 17. században.....	342

MADARÁSZ GYÖRGY, EPERJES POLITIKAI LÁTNOKA*

KÁRMÁN GÁBOR

A 17. századi Magyarország zűrzavaros történetében időről időre felbukkannak olyan személyiségek, akik úgy vélték, noha nem tartoznak a nagypolitikát irányító elitbe, mégis lehetőségük van rá, sőt, kötelességük, hogy megkíséreljék annak befolyásolását. Közülük talán legismertebb Mikuláš Drabík, a cseh testvérek Lednicén élő csoportjának tagja, akinek politikai tartalmú vízióit Jan Amos Comenius nagy szorgalommal gyűjtögette, és többször is megpróbálta velük helyes irányba terelni (időnként a látnok személyes közreműködésével) a Rákóczi család egymást követő generációinak politikai döntéseit.¹ Hasonló, bár kisebb port felverő erdélyi látnokokról, akik isteni eredetű vízióikra hivatkozva próbálták Erdély fejedelmét egyes életre inteni, ugyanabból az évtizedből is van tudomásunk.² Az önjelölt politikacsinálóknak azonban Európa-szerte közismert volt egy másik válfaja is: az ide tartozók racionális, vagy általuk annak tekintett érvekkel kívánták kéretlenül befolyásolni a tényleges hatalommal bíró elitet.³ Ezek magyarországi jelenlétéről sokkal kevesebbet tudunk. Jelen tanulmány főszereplője, Madarász György ebbe a csoportba tartozik: 1633-ban látta érettnak a helyzetet arra, hogy I. Rákóczi Györgynek több levélben is elmagyarázza, melyik irányba kellene kormányoznia országa hajóját – olyan részletességgel és vehemenciával ismertetve merész kombinációit a nemzetközi politikai helyzet alakulásáról és a fejedelem számára követendő irányvonalról, amelyet Rákóczi legközelebbi tanácsosai sem sűrűn engedtek meg maguknak.

Három Madarász Eperjes város életében

Sáros vármegye 1628. február 3-i törvényszéki ülésén (azaz a *sedrián*) hirdették ki azt a II. Ferdinánd által előző évben kiadott armálist, amelyben a király nemességet adott Madarász Györgynek és két testvérének, Mártonnak és Tamásnak, valamint

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült, az NKFI 113251. számú, „Nemzet, haza, vallás és szabadság – Régi és új beszédmodok a Bocskai-felkelés szöveg hagyományában és a 17. századi magyar politikai gondolkodásban” című kutatási programjának keretében. Hálás köszönettel tartozom Szabó András Péternek, akinek nemcsak hasznos tanácsaira és kritikus észrevételeire számíthattam, de az itt szereplő eperjesi levéltári anyag egy része is az ő fotómásolataiból származik.

¹ PÉTER 1977; Z. KARVALICS 2007.

² SZABÓ 2003; SZABÓ 2012, 1146–1150.

³ SCHILLING 2007, 100–109; RICHES 2013, 1–24.

utódaiknak.⁴ Amikor ez a megtiszteltetés érte őket, a három fivér már lassan egy évtizede játszott egyre növekvő fontosságú szerepet Eperjesen, és, noha a várossal fennálló viszonyuk az 1630-as évek végétől kevésbé volt jó, halálukig sikeres embernek tarthatjuk őket.

A Madarász testvérek háttéréről nem sokat tudunk, és az a kevés sem mondható problémamentesnek. Az eperjesi polgárkönyvben kizárólag György és Tamás szerepelnek, előbbi 1622. december 31-én, utóbbit 1623. június 17-én vették fel, korábban viszont egyetlen Madarász családnevű személy sincs a polgárok névsorában. Tamás neve mellett az „Eperiesiensis” kitétel látható, és Márton wittenbergi beiratkozásakor is ezt írták be az egyetemi matriculába – mindebből az következne, hogy a fivérek eperjesiek, apjuk azonban még nem bírt polgárjoggal.⁵ Az igazi zűrzavart Márton lelkésszé avatási jegyzőkönyve okozza.⁶ Az kevésbé meglepő, hogy nem Madarász, hanem Damascenus néven szerepel, több olyan iratot is ismerünk ugyanis, amely ezen az alternatív néven hivatkozik rá. Az is kiderül, hogy a nevet anyja, Damokos Margit jól latinosítható családnevéből kreálta – azonban az nagyon meglepő, hogy apja sem a Madarász családnevet viseli: a regisztrum szerint Nagy Jánosnak hívták. A különös jelenség magyarázatához hozzásegíthet egy meglehetősen szokatlan szófordulat, amely Márton 1652-ben megjelent *Kegyességnek mindennapi gyakorlása* című könyve ajánlásában olvasható: a lelkész Györgyre mint „egy méhbéli öcsém”-re hivatkozik.⁷ Ugyanezt a formulát Pápai Páriz Ferenc szótárában az „uterinus” latin kifejezés fordításaként találjuk, a „frater uterinus” pedig közös anyától származó féltestvéreket jelent.⁸ Ebből arra következtethetünk, hogy a – wittenbergi beiratkozásának időpontjából (1614) visszszámolva – 1590 körül született Mártont anyja és annak második férje nevelte fel két másik, közös fiukkal együtt, így viselhette a későbbiekben mostohaapjának családnevét, a Madarászt.

A legidősebb testvér, Márton volt az első, aki Eperjes közéletében fontos szerephez jutott. Itt kezdte tanulmányait, amit Kassán és Bánban folytatott, egy darabig Szencen volt rektor, majd Johannes Bocatius hívására visszatért Kassára diáknak (az iskola seniorának), később Varannón is tanított. 1614-ben jött el az ideje, hogy a Sáros megyei lutheránus peregrinálók ekkor még általános szokását követve Wittenbergbe menjen tanulni az eperjesi tanács támogatásával. Külföldről visszatérve 1616-ban az eperjesi iskolában tanított, ezt követően, 1618. február 18-án a magyar lutheránus gyülekezet lelkészévé avatták.⁹ Az ő szolgálatukban töltötte további éveit,

⁴ ŠAP ŠŽ KZ vol. 7. fol. 132a. A kihirdetett nemeslevél Bécsben, 1627. június 25-én kelt.

⁵ ŠAP MMP ÚK nr. 2118. fol. 43r, 77r. A családnév alapján történő tájékozódáshoz lásd a 19. századi mutatót: ŠAP MMP ÚK nr. 2116. A wittenbergi beiratkozásról (1614. július 25.): SZÖGI 2011, 320 (nr. 4054).

⁶ MATRICULA Zabler/no. 17.

⁷ MADARÁSZ 1652, A8r. Az idézetek helyesírását a könnyebb olvashatóság érdekében minden esetben normalizáltam, akár kéziratból, akár nyomtatványból származtak.

⁸ PÁPAI PÁRIZ 1782, 597.

⁹ Az életrajz rövid összefoglalását lásd ZOVÁNYI 1977, 382, egyes adatokkal kiegészíttem eredeti forrásából, az ordinációs jegyzőkönyvből: MATRICULA Zabler/no. 17. A Sáros megyéből Wittenbergbe irányuló peregrinációról lásd SZÖGI 2012, 144–145. A tanács

igencsak aktívan. Egyrészt komoly publikációs tevékenységet folytatott, a német lutheránus kegyességi irodalom számos munkáját fordította le és jelentette meg,¹⁰ másrészt az ő lelkipásztorsága alatt épült az új evangélikus magyar templom 1642 és 1647 között.¹¹ 1654. november 8-án halt meg.¹²

Mint az egyre növekvő súlyú magyar közösség lelki vezetője, Madarász Márton nyilván komoly tényezőnek számított Eperjes közéletében.¹³ Az 1620-as években öccseinek neve is megjelent a város igazgatásában: először Tamás foglalt helyet a külső tanácsban (az ún. választott községben) 1625-ben, majd a következő évben György is. Presztízsük emelkedését mutatja, ahogyan a testület rangsorában egyre magasabb pozícióra jutottak: először mindketten az ún. negyedik *mensában* (asztalban) említettek, míg 1628-tól Tamás a harmadik, György a második *mensa* tagja volt, sőt 1632-ben már az első *mensában* jegyezték fel (igaz, annak utolsó helyén). Madarász Tamás ezen kívül vállalt néhány közéleti funkciót is: 1625-ben az egyik városrész (a 2. negyed) előjárója, negyedestester (*praefectus quartalis*), 1626 és 1631 között a Felső-kapu egyik kapitánya (*capitaneus portae superioris*), 1628 és 1632 között pedig a magyar templom, illetve 1631-től a sörfözde egyik gondnoki hivatalát (*vitricus templi Hungarici* és *praefectus garraturae cervisiae*) is betöltötte.¹⁴ Az 1633 és 1639 közötti időszakra sajnos nem maradtak ránk a tisztségviselői listák, így nem tudjuk megmondani, mikor következett be pontosan a változás, de az biztos, hogy a tisztújítási jegyzőkönyvek 1640-nel újrainduló sorozatában már nem találjuk a Madarász testvérek nevét.¹⁵ Tamás más városi forrásokban sem tűnik fel, további sorsát nem ismerjük – nem kizárt, hogy viszonylag fiatalon meghalt.

Annál többet tudunk Madarász György életének további folyásáról. Az 1630-as évek második felétől több olyan adatunk is van, amely szerint konfliktusba került Eperjes városával. 1639-ben a város hatalmas összeg, 200 forint büntetés megfizetésére kötelezte (ennek másfélszereséért már házat lehetett venni Eperjes kevésbé előkelő részein), amiért jobbágyait nem volt hajlandó közmunkára rendelni; 1641-ben pedig 50 forint bírságot róttak ki rá egy bizonyos Szedckerti János véresre veréséért.¹⁶

támogatását Madarász maga köszönte meg első könyvének ajánlásában, MADARÁSZ 1629, d3–d4.

¹⁰ RMNy nr. 1439, 1629, 1894, 2012, 2271, 2421A.

¹¹ A templom építéséről lásd KÓNYA 2012, 34. A szlovák lutheránus lelkésznek az alapkövetétel alkalmából írott beszéde a templom fundálójaként emlegeti Madarászt: RMNy nr. 1938.

¹² SZABÓ 2011, 169, 60. j.

¹³ A város 17. századi társadalomtörténetének részletes feldolgozása: MAREČKOVÁ 1984; rövid magyar nyelvű összefoglalását lásd MAREČKOVÁ 1983. Az evangélikusok vezető szerepéről az 1670 előtti Eperjesen: KÓNYA 2012, 33–34.

¹⁴ Mindez a város számadáskönyvében fennmaradt tisztújítási listákból derül ki: ŠAP MMP ÚK nr. 27. fol. 354v–355r, 363v–364r, 369v–370r, 377, 384, 392v–393r, 402, 409v–410r. A külső tanács tagjai között szétosztott hivatalokról lásd SUCHÝ 1965, I. 168.

¹⁵ ŠAP MMP ÚK nr. 2539.

¹⁶ ŠAP MMP ÚK nr. 2709. p. 37. Figyelemre méltó, hogy amikor 1638-ban a váradi Foktövi János az ő eperjesi házában találta meg szökött feleségét, Madarászt nem részesítették

A konfliktusokkal – illetve a város vezetéséből való eltűnésével – párhuzamosan Madarász György egyre többször tűnik fel Sáros vármegye jegyzőkönyveiben. Az 1627-ben nemességet szerző kereskedő, úgy tűnik, a későbbiekben birtokszerzésbe fektette energiáinak jó részét: 1639–1640 során Kellemesy Andrással, 1642–1643-ban Kendi Gáspárral, 1644-ben Pethő Zsigmonddal folytatott birtokpereiről maradtak feljegyzések a vármegye protokollumaiban.¹⁷ Egy 1648-ban kelt forrásból arról értesülünk, hogy korábban a Rákócziaktól is vett zálogba birtokokat.¹⁸ Mivel a fent említett perek egy részében az Eperjestől délre fekvő kendi birtokon álló udvarházzal is szó esik, még az sem biztos, hogy Madarász György élete végéig Eperjesen lakott. Ezt látszik alátámasztani Madarász Márton 1652-es könyvének ajánlása is: eszerint a munka lefordítására öccse biztatta, aki „mostani beteges állapotában” nála „múlatott” – amelyet a lelkész aligha tartott volna szükségesnek megjegyezni, ha amúgy is ugyanabban a városban laktak és bármikor találkozhattak.¹⁹ Mindenesetre, ha részben városon kívüli, nemesi életmódra tért is át, a kereskedéssel Madarász György valószínűleg nem hagyott fel, polgárjogát pedig biztosan nem adta fel, sok más „nemes polgár” kortársához hasonlóan.²⁰

Úgy tűnik, a két világi pályán maradó Madarász testvér igen jó anyagi körülmények között élte életét. Tamás ügyleteiről kevesebbet tudunk, de az sokat elmond, hogy Eperjes főterén volt háza. György szintén rendelkezett házzal a városnak ezen a kiemelt jelentőségű helyén, az adókönyv tanúsága szerint többször is költözött (vagy egyszerre több házat is birtokolt).²¹ A tulajdonában lévő ingatlan presztízserértékéről, de Madarász György anyagi lehetőségeiről is sokat elmond, hogy nem sokkal a polgárok közé való felvétele után, 1623-ban 2125 forintot fizetett ki egy házért (miközben az ezzel foglalkozó jegyzőkönyvben a legtöbb adásvétel értéke 300–500 forint között mozog) – ráadásul egy összegben letette a pénzt, nem élvén a részletfizetés sokak által

intésben – feltehető, hogy nem csábítási ügyről volt szó, csak menedéket adott az aszszonynak az öt rendszeresen verő férje elől. Lásd ŠAP MMP ÚK nr. 2494. 1638. szeptember 17-i dátum alatt.

¹⁷ ŠAP ŠŽ KZ vol. 7. fol. 544a; vol. 8. fol. 14, 53, 99, 296, 306, 312, 362, 376.

¹⁸ Debreczeni Tamás levele Lorántffy Zsuzsannának (Sárospatak, 1648. május 22.) MNL OL E 190 23. d. nr. 5210.

¹⁹ MADARÁSZ 1652: A8v.

²⁰ H. NÉMETH 2002, 97–103. A várossal szembeni adósságok regisztrumában a Madarász Györggyel kapcsolatos tételek végelszámolása (amelyet nyilván halálakor készítettek) említi, hogy még mindig a város polgára volt: ŠAP MMP ÚK nr. 2689. p. 37.

²¹ ŠAP MMP ÚK nr. 1143. fol. 53, 60, 120. Tamásnak a főter délnyugati részében lévő „második negyedben” (*secundum quartale*) volt háza, Györgynek a másodikban, illetve a harmadikban (utóbbi a főter északkeleti oldala). Madarász Márton háza kijebben, a városfalat belülről követő utcában, a *secunda vallensis* városrészben volt: uo. fol. 429. Sajnálatos módon az eperjesi adókönyvben csak a házak tulajdonváltásainak tényét rögzítettek, időpontját nem, így a testvérek költözéseinek kronológiáját nem tudjuk követni. A városrészek azonosítására lásd SUCHÝ 1965, 108, 113.

kihasználta lehetőségével.²² Gazdagságának alapja alighanem a borkereskedelem lehetett (a polgárkönyvben a neve mellett is erre található utalás), mint oly sok más eperjesi polgáré a 17. század első felében, akik jócskán kivették részüket a Lengyelország felé zajló borszállításból: az 1630–40-es években Krakko piacán kapható bor több mint egyharmadát eperjesi kereskedők hozták.²³ Az eperjesi büntetőperek jegyzőkönyveit tartalmazó kötetből az derül ki, hogy Madarász György számos alkalommal adott kölcsön különböző embereknek (akik időnként nem tudták, vagy akarták azt visszafizetni).²⁴ Feltűnő, hogy, ha szívésséget kért (legalábbis fennmaradt leveleiben), sosem magának, hanem valaki másnak, „szegény sorban lévőeknek” kérte – ez ismét csak arra mutat, hogy nem voltak személyes anyagi gondjai.²⁵

Ahhoz képest, hogy az 1620–1630-as években a három Madarász fivér – ha nem is meghatározó, de – viszonylag jelentős helyet foglalt el Eperjes életében, meglepő lehet, hogy nemcsak a megelőző, de a következő generációban sem találunk egyetlen Madarászt a város polgárai között.²⁶ Úgy tűnik, a következő nemzedék minden tagja Kassán kötött ki. Nem tudunk róla, hogy Madarász Györgynek lett volna fia, viszont két lányának nevét is ismerjük.²⁷ Zsuzsanna Meszti Györgyhöz ment feleségül, feltehetőleg ahhoz, aki 1652–1653 során a kassai választott község (tehát a külső tanács) tagja volt, és rokonságban állt a hírneves kassai prédikátorral, Alvinczi Péterrel is.²⁸

²² A megelőző évben már egy másik házvásárlásáról is értesülünk, akkor 375 forint értékben. Három évvel később Márton bátyja 354 forint 50 dénárért vesz ingatlant, 1632-ben 600-at fizet rá annak lecserélésére, ŠAP MMP ÚK nr. 2390. p. 264, 288, 367. Noha a regisztrum elvben 1665-tel ér véget, az 1630-as évektől kezdve elég rossz állapotban maradt fenn, a bejegyzések nagy része megsemmisült, így a Madarász család további esetleges tranzakcióit nem tudjuk követni.

²³ KÖNYA 2009, 99. Marie Marečková meglepő módon lelkészként és borkereskedőként tartja számon „Jiří Madarast” (lásd MAREČKOVÁ 1984, 103), ez nyilván a bátyja miatt kialakult félreértés.

²⁴ ŠAP MMP ÚK nr. 2494, lásd például a következő dátumokat: 1624. június 21., 1628. március 17., 1639. július 5. Más, akár nagy összegű, 1800 forint körüli tranzakcióiról is értesülünk a hagyatéki jegyzőkönyvekből is: ŠAP MMP ÚK nr. 2540. fol. 20v.

²⁵ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. július 12.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1117; Buday Mihály levele Madarász Györgynek (Sebes, 1646. március 2.) MNL OL E 204 7. d.

²⁶ Az egyetlen későbbi Madarász, egy Sámuel nevű kereskedő, 1682-ben kerül be a polgárkönyvbe: ŠAP MMP ÚK nr. 2116. Nem tudjuk, rokona-e a három fivérnek.

²⁷ Madarász Márton unokahúgainak, György lányainak, Erzsébetnek és Zsuzsannának ajánlotta *Kegyességnek mindennapi gyakorlása* című könyvét: MADARÁSZ 1652: A2r. Férjeik nevét is innen tudhatjuk.

²⁸ H. Németh István archontológiájában Meszthy György néven található, talán a nála nagyjából húsz évvel idősebb Meszti Györgynek a fia – utóbbi 1633–1639 között volt a külső tanács tagja: H. NÉMETH 2006, 282. Feltehetően ez az idősebb Meszti volt az 1631-ben elhunyt Alvinczi Zsuzsanna férje, sírkövének feliratát lásd ELTE EK Coll. Kaprinay, B. Tomus 67. p. 218. Alvinczi Péter 1634-es végrendeletében előbukkan egy bizonyos „Meszti György fiam”, akire „édes atyámfia”-ként hivatkozik: RÉVÉSZ 1894, 89.

Erzsébet viszont azzal a Keviczky Jánossal házasodott össze, aki Turóc megyei nemesből 1638-tól Kassa szenátora, majd 1642–1645, illetve 1649–1652 között főbírája lett.²⁹ A befolyásos kapcsolatot Madarász György persze nem késlekedett kihasználni: apósának szóló egyetlen fennmaradt levele szerint Keviczky szőlők vásárlásában segédkezett neki.³⁰ Alighanem ennek a rokonságnak volt köszönhető az is, hogy Madarász Márton azonos nevű fiának karrierje, miután az hazatért königsbergi peregrinációjából, nem Eperjesen, hanem Kassán teljesedett ki: 1655-ben már egyike a város négy országgyűlési követének, 1658-tól a belső tanács tagja, 1664–1671 között pedig főbíró volt.³¹

Madarász György és az erdélyi fejedelem

Feltehető, hogy Rákóczi György és az eperjesi kereskedő kapcsolata még a felső-magyarországi nagyúr erdélyi fejedelemségre jutása előtti időszakból származik. Az első forrás, amely kettejük összeköttetését dokumentálja, 1631 elejéről származik, és világosan kiderül belőle, hogy volt előzménye, hiszen a fejedelem ekkor már személyes üzenetet küldött Madarász Györgynek (aki azonban Lengyelországban tartózkodott, így nem kapta meg azt).³² Kézenfekvő lenne feltételezni, hogy a hatalmas birtokaiból óriási jövedelemre szert tevő földesúr, illetve a gazdag kereskedő közötti kapcsolat elsősorban üzleti jellegű volt. Abban az összesen tíz fennmaradt levélben azonban, amelyet Madarász a fejedelemnek vagy magyarországi tisztviselőinek írt, egyetlen utalást sem találunk arra, hogy az eperjesi polgár a Rákóczi-birtokok terményeivel

²⁹ Keviczkyről lásd WICK 1933, 102–109; J. ÚJVÁRY 2001, 423; HALÁSZ 2004; H. NÉMETH 2006, 272. A volt főbíró 1654-ben bekövetkezett halála után 1655-ben felesége kettejük monogramjával emlékrmet veretett, amelyek egyik oldala feltehetően engedély nélkül másolta III. Ferdinánd ezüsttallérját, így később bevonták, lásd SZIGETI 1940, 22; HUSZÁR 1999, 62, nos. 249–251.

³⁰ Keviczky János levele Madarász Györgynek (Kassa, 1642. január 24.) MNL OL E 204 22. d. Hasonlóképpen birtokügyekben közvetítőként járt el az a közös rokon, Kendi Gáspár is, akivel a Sáros megyei *sedria* előtti birtokperekben már találkozhattunk, lásd levelét Madarász Györgynek (Kendi, 1642. augusztus 2.) MNL OL E 204 22. d. A rokonság fokát nem tudjuk megállapítani; Kendi „sógor uramnak” szólítja Madarászt, de ez nem szó szerint értendő, hiszen Keviczky is így hivatkozik előbbire.

³¹ Életrajzi adataira: SZABÓ 2011, 169, 60. j. Tisztségeire: H. NÉMETH 2004, I. 456; H. NÉMETH 2006, 280. Sok gazdasági jellegű irata fennmaradt, ezekből látszik, hogy már az 1650-es években rendelkezett számos bérbe adott földdel: MNL OL E 211 III. ser. 6. t. nr. 1. Eperjes város hátralékkönyvéből derül ki, hogy Madarász Márton lelkésznek a várossal szemben felhalmozott adósságait 1658. április 1-én azonos nevű fia, akkoriban kassai jegyző egyenlített ki – ez teszi lehetővé a rokoni kapcsolat azonosítását. ŠAP MMP ÚK nr. 2689. p. 105. Az itt feljegyzett adósság 70 forintot sem tesz ki, de fennmaradt egy nyugta, amelyben ifjabb Madarász Márton a következő napon apja újabb 237 forintnyi adósságát is törlesztette a városnak: MNL OL E 211 III. ser. 6. t. nr. 3.

³² Bodor Benedek levele I. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1631. január 17.) SZILÁGYI 1898, 34.

kereskedett volna. Az egyetlen árucikk, amelyről egészen biztosan tudjuk, hogy Madarász György vásárolta az erdélyi fejedelem számára, a fegyver volt: 1634-ben Duchon Menyhért sárosi udvarbíró jelentette urának, hogy puskavásárlás ügyében tárgyalt Madarással, 1640-ben pedig maga a kereskedő sürgette Debreczeni Tamásnál, a magyarországi Rákóczi-birtokok prefektusánál, hogy fizessék ki a Lengyelországból leszállított tizennégy löszerszám árát.³³

A fegyverkereskedelemhez nyilvánvalóan erősebb bizalmi viszonyra volt szükség, mint amit az egyszerű terménykereskedelem igényelt volna, Madarász ráadásul nemcsak a tűzfegyverek, de az azok használatára alkalmas személyek beszerzésében is közreműködött. 1636-ban, amikor Rákóczi minden lehetőséget megmozgatott, hogy a várhatóan Erdély ellen támadó Bethlen Istvánnal szemben megerősítse saját hadait, az eperjesi kereskedő beszélt rá régi ismerősét, Thomas Klinget, Brandenburgi Katalin korábbi fogarasi kapitányát, hogy álljon a fejedelem zsoldjába.³⁴ Nagyon úgy fest, hogy a Madarász és Rákóczi közötti kapcsolat alapját nem az üzlet, hanem a kereskedőnek a fejedelem politikai tevékenysége iránti rokonszenve jelentette. Rákóczinak pedig szüksége volt valakire, aki a Német-római Birodalom irányába küldött követeinek útját Lengyelországon keresztül egyengetni tudta: így kapott például részletes útmutatást Madarásztól a fejedelem 1633 februárjában a svéd sereghez küldött embere, Stelmecz János is.³⁵

Ráadásul az eperjesi kereskedő rendszeresen járt Lengyelországba, és hozzá is rendszeresen érkeztek vendégek onnan, illetve Sziléziából, így állandóan friss értesülésekkel rendelkezett a nemzetközi politika fejleményeiről. Összes ismert levelében számos hírt osztott meg levelezőpartnereivel a Lengyelországban, illetve a Német-római Birodalomban tudomása szerint bekövetkezett, politikai szempontból jelentős eseményekről. A leghosszabban és legrészletesebben természetesen magának a fejedelemnek írt ezekről, de Rákóczi magyarországi tisztviselői is számos esetben

³³ A szövegből nem világos, puskáról vagy ágyúróól van-e szó, áruk (a tizennégy darab mintegy hatszáz ezüsttallérba került) inkább nagyobb kaliberű tűzfegyvert sejtet. Lásd Madarász György levelét Debreczeni Tamásnak (Eperjes, 1640. augusztus 13.) MNL OL E 190 12. d. nr. 2785; illetve a korábbi adatra Duchon Menyhért levelét Debreczeni Tamásnak (Sáros, 1634. július 12.) MNL OL E 190 6. d. nr. 1268.

³⁴ Duchon Menyhért levele Debreczeni Tamásnak (Eperjes, 1636. március 17.) MNL OL E 190 8. d. nr. 1748.

³⁵ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. február 12.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1018. Stelmecz útja az eredeti tervek szerint Krakkón és Czesztochowán keresztül vezetett volna nyugat felé, lásd Duchon Menyhért levelét Debreczeni Tamásnak (Sáros, 1633. február 15.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1101. Alighanem Madarászt sejtethetjük az 1632 augusztusában Drezdába érkező eperjesi küldött háttérében is, aki a fejedelem levelét hozta, ám semmilyen további információval nem tudott szolgálni, mert nem Erdélyből jött, csak a felső-magyarországi városban kapta meg a kézbesítendő üzenetet. Lásd Laurentius Nicolai levelét Philipp Reinhard von Solmshoz (Drezda, 1632. júl. 30./aug. 9.) IRMER 1888, 253–254.

kaptak Madarásztól áttekintést az európai politikai és hadi fejleményekről.³⁶ Olyan esetről is tudunk, amikor a kereskedő egy bécsi *Neue Zeitung*ot is küldött az erdélyi fejedelemnek.³⁷

Aligha csodálkozhatunk azon, hogy a Madarász György által továbbított hírek igencsak tendenciózusak voltak: a harmincéves háború hadszíntereivel kapcsolatban leveleinek olvasói jóformán kizárólag a Habsburg-ellenes oldal sikereiről értesültek, de a legrosszabb esetben is csak arról, hogy nem lehet tudni, milyen sikerrel járt egyik-másik svéd sereg akciója. Mindez hatványozottan került előtérbe 1633 februárjában, amikor az erdélyi fejedelem és a magyar király követei a kereskedő szülővárosában, Eperjesen kezdtek béketárgyalásokba.³⁸ Madarász közlelről figyelhette, ahogy az 1631-es kassai béke egyes pontjainak újratárgyalására, illetve az erdélyi trónról lemondott Brandenburgi Katalin igényeinek kielégítése végett összeülő biztosok kicserélik az első propozíciókat – és mivel azt is tudta, hogy I. Rákóczi György követi már úton volt a protestáns hatalmakhoz, úgy vélte, minden követ meg kell mozgatnia, nehogy a tárgyalások sikerrel járjanak. Február 12-én hosszú levelet írt a fejedelemnek, amelyben hangot adott azon meggyőződésének, hogy a magyar rendi vezetők esetleges engedékenysége valójában egy aljas terv része. II. Ferdinánd császár ugyanis haldoklik, és már lehet tudni, hogy utódja a császári trónon a francia király lesz, a katolikus magyar főrendek pedig már eltervezték, hogy ha a messze lakozó XIII. Lajos lesz a királyuk, „valami pártütésre vehetnék az magyarokat [...], más királyt gondolnak máris, csak hogy papok és pápisták dirigálhassák az országot”.³⁹

Nem egészen világos, hogyan lett volna a francia királyból Magyarország uralkodója – hiszen az utódot, III. Ferdinándot már apja életében, 1625-ben megkoronázták –, ám Madarászt az ilyen apróságok szemlátomást nem zavarták. Kifejtette, hogy a pápista urak tervének véghezvitele érdekében fel fogják ajánlani Rákóczinak a Bethlen által megszerzett hét vármegye feletti uralmat (amelyeket, bár voltak tervek megtartásukra, 1630-ban vissza kellett szolgáltatni a Magyar Királyságnak). Ha a francia királlyal kapcsolatos gondolatmenete önmagában nem lett volna elég félelmetes, Madarász György azt is elmagyarázta, hogy mind XIII. Lajos magyar királysága, mind a hét vármegye Erdélyhez csatolása fokozza a törökveszélyt. Egyrészt a távol élő uralkodó nem elég ijesztő az oszmánok számára, másrészt Erdély területének növekedése arra csábítaná őket, hogy birodalmukba integrálják az országot.

³⁶ Például Madarász György levele Ballingh János munkácsi kapitánynak (Eperjes, 1643. november 1.) MNL OL E 190 14. d. nr. 3278.

³⁷ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. február 23.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1063. A levélre felírt későbbi levéltárosi datálás szerint dátuma szeptember 23. lenne, ám annak tartalma is egyértelművé teszi, hogy a két ismert februári levél folytatása. Máskor is küldött a fejedelemnek „egynéhány német materiákat”, lásd Eperjes, 1633. július 12. dátumú levelét: MNL OL E 190 5. d. nr. 1117.

³⁸ Az eperjesi békéhez vezető tárgyalásokról lásd: FRANKL 1871; SZILÁGYI 1893, 232–248.

³⁹ Az idézetek forrása itt és a következő bekezdésben Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. február 12.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1018.

A törökkel kapcsolatban Madarász erre a következtetésre jutott: „Én nem tartanék jobbat, mint ha oly királya lehetne magyar nemzetnek, ki közel laknék és személye szerint hadakoznék, ha mikor kívántatnék; melyrül mind most jó volna végezni, míg in effectum nem megyen az francia királynak dolga”. Az eperjesi kereskedő egyben arra is biztatta Rákóczit, ne higgyen a királyi tárgyalódelegációt vezető Sennyey István püspök-kancellárnak, viszont a nyomatékosabb hatás elérése végett vonuljon fel hadaival Várad környékére.

Madarász György helyzeteírása nemcsak a valóságmagot nélkülözötte számos ponton, de időnként a belső koherencia követelménye terén is erős hiányokat szenvedett, és ezen az sem segített, hogy a következő két hétben írt leveleiben az eperjesi kereskedő kifejtette a február 12-én mondottak néhány részletét.⁴⁰ A francia király császárrá tételére vonatkozó tervek természetesen a század folyamán többször is felmerültek, ám nem tudunk arról, hogy ekkortájt konkrét lépések történtek volna ezzel kapcsolatban XIII. Lajos diplomáciája részéről.⁴¹ Mindenesetre Madarász úgy tudta, hogy II. Ferdinánd császár kész lenne megbékélni a Német-római Birodalom összes rendjeivel annak érdekében, nehogy a francia királyt válasszák utódjának. Az oszmán szálat is kibontotta, bár attól az csak zavarosabbá vált: egyrészt közölte, hogy „az töröknél is felette igen futják dolgát császár uramnak”, de közben azt is feltételezte, hogy a szultán engedélyezné Rákóczinak, hogy elfoglalja Magyarország egy részét, vagy esetleg maga adná neki, így végül „nem kicsiny segítséggel leszen Nagyságod, törökkel, tatárral, császár urunk mellett és magyarokkal”.⁴² Ugyanakkor azt is tudni vélte, hogy a horvátok, élükön a bánnal, megüzenték II. Ferdinándnak, hogy több katonát nem adnak, mert elfogytak az ott fellelhető vitézek – ezt pedig a bán és XIII. Lajos közötti állítólagos levelezés eredményeként tálalta. Végül, a pápista praktikákra való újbóli figyelmeztetés után arra is felhívta I. Rákóczi György figyelmét, hogy vigyázzon, meg ne mérgezzék, mert ő úgy tudja, már erről is „végezések vagyón”.

A katolikusok összeesküvésének állandó hangoztatásán kívül talán legjellemzőbbek Madarász György beállítódására II. Gusztáv Adolffal kapcsolatos sorai. Mint az közismert, a svéd király 1630-ban kezdődő hadjáratának fényes sikerei kiemelten fontos elemévé váltak a protestáns felekezeti politizálás argumentumkészletének, hívei számára szinte mitikus szintre emelve a lovagi erényeket és kegyes vonásokat egyaránt felmutatni képes uralkodó-hadvezért. Nem csodálhatjuk, ha II. Gusztáv Adolf halála a lützeni csatában 1632. november 6-án hatalmas érvágást jelentett a harmincéves háború Habsburg-ellenes oldala számára.⁴³ Madarász György 1633 februári leveleiből világosan látszik, hogy a svéd király kultusza a magyarországi lutheránusok körében is igen magas szintre ért. Halálának híre Eperjesre is eljutott, de Madarász ismételten megtagadta, hogy elhiggye: egyrészt közölte, hogy „senkitől

⁴⁰ Madarász György levelei I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. február 16., illetve 23.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1021, illetve 1063.

⁴¹ WEBER 1969, 260–276.

⁴² Ez és a következő idézet a február 23-i levélből: MNL OL E 190 5. d. nr. 1063.

⁴³ HOLM 2005.

bizonyos embertől nem érthették”, másrészt elmagyarázta, hogy valójában Gusztáv Adolf csak hazament Svédországba, mivel ezt évenként kötelessége megtenni. A kreatív önvigasztalás olyan eredményesnek bizonyult, hogy az eperjesi kereskedő harmadik levelében már messzemenő tervekről számolt be a svéd királlyal kapcsolatban. Ezek szerint II. Gusztáv Adolfból cseh és magyar király lenne, „s még két tartománynak fejedelme az svétiai királysághoz foglalván, Prussián kívül” – így megnövekedett hatalmával pedig nem okozhatna gondot a lengyel királyi trón megszerzése sem.⁴⁴

Noha a fejedelem válaszait nem ismerjük, így nem tudjuk, mennyire lelkesítették a fent vázolt felvetések, valamilyen reakciót az eperjesi kereskedőnek általában nyilvánvalóan sikerült kicsiholnia I. Rákóczi Györgyből, különben érthetetlen lenne, egy 1633. decemberi levelét miért kezdi a következő megjegyzéssel: „Nagyságodnak, kegyelmes uram, talán én megholtam volt”, hogy aztán a későbbiekben megismételje azt, éreztetve neheztelését.⁴⁵ A viszony ezek szerint az év végére elhidegült és ennek alighanem az volt az oka, hogy I. Rákóczi György időközben 1633 szeptemberében úgy döntött, nem vár tovább potenciális szövetségeseinek jelentkezésére és megkötötte az eperjesi békét. Ez nyilvánvalóan nem tetszett Madarász Györgynek, aki még nyáron, a sokadik tárgyalási forduló közepén is azt magyarázta a fejedelemnek, hogy az Axel Oxenstierna svéd kancellár által a német protestáns államokból létrehozott heilbronni unió ereje folyamatosan növekszik, még Wallenstein sem tudna nekik ellenállni, úgyhogy a császári generalissimus azon gondolkodik, hogy inkább az ő oldalukra áll. Emellett azt az elméletét is megosztotta a fejedelemmel, hogy a királyi biztosok halasztgatják a béke megkötését, mert arra számítanak, hogy Rákóczi majd leszállítja igényeit. „Farkasra juhot bízni farkasok ellen nemigen hasznos, megmutatja az idő.” – hangzott Madarász igen bölcsnek ható, ám némileg nehezen értelmezhető következtetése.⁴⁶

Mindenesetre az eperjesi kereskedő a békekötés után sem szüntette be a kommunikációt, továbbra is ellátta a fejedelmet az Európa nyugatabbra fekvő területeit érintő információkkal. Egy 1635 őszen küldött leveléből az derül ki, hogy néhány hetente írt I. Rákóczi Györgynek, és írásaiban továbbra is fontos szerepet játszott a pápista praktikák leleplezése.⁴⁷ Duchon Menyhértnek a következő év márciusában

⁴⁴ Madarász György levelei I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. február 16., illetve 23.) MNL OL E 190 5. d. Nr. 1021, illetve 1063. A svéd király haláláról szóló hírek bizonytalanságáról 1633 elején mástól is hallunk, de Madarász különösen eltökélten állt ki amellett, hogy azok nyilván hamisak, vö. Duchon Menyhért Debreczeni Tamásnak szóló levelével (Sáros, 1633. január 26.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1007.

⁴⁵ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. december 20.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1082.

⁴⁶ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. július 12.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1117. A Wallenstein átállásával kapcsolatos híresztelésekről lásd (további irodalommal) WILSON 2009: 527–529. Az eperjesi békét végül 1633. szeptember 28-án kötötték meg, kiadása: GOOSS 1911, 670–698.

⁴⁷ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1635. október 31.) MNL OL E 190 7. d. nr. 1507.

azt magyarázta el, hogy a lengyel királynak húsvét után három héttel lesz az esküvője „Fridericus lányával”.⁴⁸ Noha a hírt állítólag „egy igen fő lengyelországi baráttól” hallotta, az megint csak tévedés volt, és megint csak a protestánsoknak kedvező irányba: IV. Ulászló csak a következő évben nősült újra, és nem Pfalzi Frigyes, hanem II. Ferdinánd császár lányát, Cecília Renáta főhercegnőt vette el.

A válaszlevelek hiányában nem egyszerű megmondani, milyen érzésekkel viseltetett a fejedelem a politikai tanácsadás terén enyhén szólva is szereptévesztéssel küzdő eperjesi kereskedő levéláradatával szemben. Az 1633 decemberében regisztrált hosszas csend I. Rákóczi György részéről mindenképpen arra mutat: a fejedelem nem feltétlenül tartotta szükségesnek, hogy minden lépését legitimálja Madarász György előtt – viszont az is világos, hogy hasznos szolgálatai és széles kapcsolatrendszere miatt elidegeníteni mégsem akarta magától. Az egyetlen explicit kommentárt Madarász levélözönével kapcsolatban nem magától a fejedelemtől, hanem magyarországi birtokainak prefektusától, Debreczeni Tamástól ismerjük, aki 1636 februárjában ezzel a megjegyzéssel küldte tovább Madarász sorait: „ím most azt is megküldtem, noha én nem hihetek semmit az dologban.”⁴⁹

Debreczeni Tamás kétségeit csak részben indokolta, hogy az eperjesi kereskedő által közvetített információk meglehetősen gyakorisággal bizonyultak utólag kószá híreszteléseknek: a prefektust ugyancsak aggasztotta, hogy Madarász György rendszeresen keveredett kapcsolatba a fejedelem ellenfeleivel. 1633 februárjában a fentebb említett Stelmeicz János társaságában Zólyomi Dávid embere, Lindvay Tamás is elindult Lengyelország irányában a Német-római Birodalomba, hogy a svéd és szász seregek vezetőivel tárgyalhasson és utóbbi is megkapta Madarásztól útjára a szükséges instrukciókat.⁵⁰ Lindvay küldetéséről, úgy tűnik, I. Rákóczi György már csak akkor értesült, amikor a követek visszafelé tartottak, és az akció igencsak felbőszíthette, hiszen a külpolitikai irányítás fejedelmi jogkörét megkérdőjelező akció kísértetiesen hasonlított Zólyomi Dávidnak az előző évben Paul Strassburg svéd követtel folytatott alkudozásaihoz.⁵¹ Az erdélyi főúr körül egyre dagadó botrány – ami áprilisban a letartóztatásához vezetett – Madarászhoz is elért, aki mentegette magát

⁴⁸ Duchon Menyhért levele Debreczeni Tamásnak (Eperjes, 1636. március 17.) MNL OL E 190 8. d. nr. 1748.

⁴⁹ Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1636. február 14.) MNL OL E 190 8. d. nr. 1629. Úgy tűnik, Madarász gyanakodott, hogy a befolyásos jószágigazgató nem mindenben áll mellette, mert egyik levelében a következő megjegyzéssel tett utalást egy korábbi üzenetre: „Praefectus uram küldte volt-é meg, nem tudom, bizony bánnám, ha megakadt volna valahol.” Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1635. október 31.) MNL OL E 190 7. d. nr. 1507.

⁵⁰ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. február 12.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1016; Duchon Menyhért levele Debreczeni Tamásnak (Sáros, 1633. február 15.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1101. Fennmaradt Zólyomi megbízólevele Lindvay számára Hans Georg von Arnimhoz, a szász seregek parancsnokához (Székelyhíd, 1633. január 24.) GStA PK VI. HA FA Arnim-Boitzenburg Nr. B 48.

⁵¹ Lindvay Tamás visszafelé tartva már Magyarországon ittasan megölte Kornis Zsigmond egyik szolgáját, amiért Sároson Duchon vásra verette és a nála talált leveleket is elvette.

a követ megsegítése miatt, mondván: azt hitte, hogy a fejedelem tud a küldetésről. Valóban nem érezhetett különösebben nagy felelősséget az ügygel kapcsolatban, ellenkező esetben ezzel kezdte volna, nem számos egyéb, Zólyomit terhelő hír megírásával.⁵² Decemberre már csak annyi megjegyzést tett az időközben elítélt Zólyomi Dáviddal fennálló kapcsolatára, hogy kérte a fejedelmet: a főúr elkobzott vagyónából fizesse ki annak háromszáz forintnál többre rúgó tartozását.⁵³

A Zólyomival fenntartott kapcsolatnál súlyosabban esett latba egy másik gyanús személy: Debreczeni Tamás 1638 nyarán arról informálhatta a fejedelmet, hogy Laskai János Eperjesen járt és Madarász Györgynél szállt meg.⁵⁴ Laskai a magyar irodalomtörténetbe Justus Lipsius fordítójaként írta bele a nevét, és az utókor számára kapcsolata az eperjesi kereskedővel közismert, hiszen a *Politica* fordítását (*A polgári társaságnak tudományáról*) 1641-ben Madarásznak ajánlotta, az előszóban köszönetet mondva egyrészt peregrinációjának megsegítéséért, másrészt a kiadás költségeinek vállalásáért.⁵⁵ A Rákóczi-adminisztráció azonban nem filozófiai érdeklődése miatt tartotta számon a fiatal teológust, hanem azért, mert 1636-ban a fejedelem ellen fellépő Bethlen István konstantinápolyi követe volt. Noha ura után ő is amnesztiát kapott, a következő évekből számos olyan levelet ismerünk, amelyben I. Rákóczi György és köre aggodalommal figyelte Laskai János magyarországi utazgatásait.⁵⁶ Nem csodálkozhatunk hát azon, ha Debreczeni Tamás pikírt megjegyzést tett arra, „nem kellene annak [mármint Laskainak] szállást tartani, ha [Madarász] Nagyságodhoz hűséget tartani akarna” – vagy, ha az eperjesi kereskedő célja az lett volna, hogy információkat szedjen ki Bethlen István emberéből, azt jelenthette volna a prefektusnak, aki azonban az egésztől csak a sárosi udvarbírótól értesült.⁵⁷ Mindenesetre

Duchon Menyhért levele Debreczeni Tamásnak (Sáros, 1633. március 20.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1103. Zólyomi 1632-es akciójáról részletesen lásd SZILÁGYI 1893, 177–178.

⁵² Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. március 4.) MNL OL E 190 9. d. nr. 2072. A rossz helyre, 1637-hez beosztott levél datálását már Tarnóc Márton korrigálta: TARNÓC 1970, 28. Az mindenképpen Madarász mellett szól, hogy már a Stelmecz útnak indítását jelentő levélben is megemlíttette Zólyomi vele együtt utazó emberét (Eperjes, 1633. február 12.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1016.

⁵³ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. december 20.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1082. Részletesen Zólyomi elítéléséről lásd SZILÁGYI 1883, 193–195.

⁵⁴ Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1638. július 28.) MNL OL E 190 10. d. nr. 2272.

⁵⁵ LASKAI 1979, 140. A Laskai és Madarász közötti kapcsolatról lásd TARNÓC 1970, 46–47.

⁵⁶ Az amnesztiával kapcsolatban lásd Bethlen István leveleit Kassay Istvánnak (Ecsed, 1637. március 31., illetve április 9.) MNL OL E 190 42. d. 5. t. nr. 558, ill. 561. A későbbi, gyanús utazásokról: Perényi Gábor levele Reóthy Orbánnak (Túrterebes, 1637. szeptember 9.) MNL OL F 12 6. d. VI/4/55; Bethlen István levele Bogády Andrásnak (Ecsed, 1639. május 18.) MNL OL E 200 3. cs. 9. t. Bethlen de Iktár fol. 38v; Bogády András levele Debreczeni Tamásnak (Trencsény, 1639. június 9.) MNL OL E 190 10. d. nr. 2293. Laskai életrajza: TARNÓC 1970.

⁵⁷ Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1638. július 28.) MNL OL E 190 10. d. nr. 2272.

az sem lett volna meglepő, ha Madarász tényleg valamilyen szinten támogatta volna Zólyomi Dávid, illetve Bethlen István ambícióit: a fejedelemmel fenntartott kapcsolatának alapja az a törekvése volt, hogy Rákóczit a felekezeti motivációjú politika irányába befolyásolja; erre pedig mindkét erdélyi főúr esetében ugyancsak esélyt láthatott. Hogy ténylegesen kialakult-e közöttük bizalmi viszony, nem tudjuk, hiszen levelezésükből semmi nem maradt fenn.

A Madarász hűségével kapcsolatos összes kétely és a vad tervezgetéseitől való elzárkózás ellenére azonban tény maradt, hogy az eperjesi kereskedő szolgálatai nagy segítséget jelentettek I. Rákóczi Györgynek diplomáciája megszervezése szempontjából: néhány hónappal az után, hogy hangot adott fenntartásainak, Debreczeni Tamás arról informálhatta fejedelmét, hogy a Nyugat-Európában titkos követségben járó Johann Heinrich Bisterfeld levelét Madarász továbbította Erdély felé.⁵⁸ A fejedelem és adminisztrációjának attitűdjét az eperjesi kereskedővel szemben talán a legjobban az a levél mutatja, amelyet az éppen váradi kapitánnyá való kinevezése előtt álló későbbi II. Rákóczi György kíséretének két vezetője, Bornemisza Pál és Kemény János írt I. Rákóczi Györgynek: „Madarász György uram leánya lakodalma, Chernel és Debreczeni uramék tetszéseket is vévén ömagysága [a fejedelemfi], nem fog senkit expedálni, bizonyos és helyes okokra nézve; az mentség mindazáltal léssen csak az üdőnek rövid volta.”⁵⁹ Madarász már korábban is próbálta bevonni a fejedelmi családot magánjellegű ügyeibe: 1638-ban hosszasan – bár a levelezés összes darabját nem ismerő olvasó számára teljesen követhetetlen módon – írt I. Rákóczi Györgynek arról, hogy haladnak ügyei Meszti Györggyel, illetve Kende Ferencné lányával, akiről azt hitték, Madarász feleségül akarja venni.⁶⁰ Mindenesetre a fejedelmi adminisztráció legfontosabb embereinek – ahogy az 1640-es eset mutatja – egybehangzó véleménye volt, hogy az eperjesi kereskedőt elidegeníteni nem kell, de nagyon szorosra sem szükséges vonni vele a kapcsolatot. A fejedelmi család tagjainak személyes megjelenése az esküvőn mindenképpen szokatlan kegynek számított volna, de az, hogy követ küldését sem tartották kívánatosnak, kimondottan azt

⁵⁸ Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1638. december 26.) MNL OL E 190 10. d. nr. 2312. Úgy tűnik, Madarász a kezdetektől követte Bisterfeld nyugat-európai utazását, 1638 nyarának elején arról írt Rákóczinak, hogy a „fejérvári professor elmenetelit igen közönségesen beszélük”, lásd Sárospatak, 1638. június 16. dátumú levelét: MNL OL E 190 10. d. nr. 2255. Bisterfeld követségéről lásd VISKOLCZ 2010, 204–206.

⁵⁹ Bornemisza Pál és Kemény János levele I. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1640. szeptember 30.) MNL OL E 190 11. d. nr. 2578. Sajnos nem tudjuk, Erzsébet vagy Zsuzsanna esküvőjéről van-e szó.

⁶⁰ „Az én állapotom, kegyelmes uram, erősen viseltetik a kassai öregasszony unokája végett; igen jó akarattal vagyon mind Meszti uram, s mind az anyja, csak kegyelmes uram, itt nekem senki promotorom” – írja és kéri a fejedelem támogatását. Az utóiratban még ennyit fűz hozzá az ügyhöz (sajnos a papír szakadása miatt egy-két szó nem látszik, ami még nehezebben követhetővé teszi a gondolatmenetet): „Azt reménylették, hogy én azért megyek [...], hogy a Kende Ferencné leányát akarom elvenni. Az M[...]at vasárnap estve lelkére kényszerítette Meszti uramat, nem azért megyek-e.” Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Sárospatak, 1638. június 16.) MNL OL E 190 10. d. nr. 2255.

jelezte: tartják a távolságot a számukra egyébként hasznos szolgálatokat tevő, polgárból lett köznemestől.

Madarász György, a „kivételes normális”?

Szilágyi Sándor, aki először figyelt fel Madarász György I. Rákóczi Györgynek írott leveleire, úgy vélte, hogy azok általában „a felső-magyarországi hangulatra nézve igen tanulságosak”.⁶¹ Vajon a levelek „tanulságos” mivolta pontosan mit jelent ebben az esetben? Olyan kapuként szolgálnak-e, amelyekre a mikrotörténelem klaszszikusa, Edoardo Grendi mára már kissé elköptatott fogalmát, a „kivételes normálist” szokás alkalmazni – tehát kivételes források, amelyekből azonban feltűnik egy általános, de nehezen megismerhető valóság, ez esetben a régió lakóinak a felekezeti politikával kapcsolatos álláspontja?⁶² Mennyiben tekinthetünk az eperjesi kereskedő gondolatvilágára mint a közvélekedést torzítások nélkül megmutató tükörré?

Egyértelmű, hogy Madarász György sok szempontból kivételes személyiségnek számított a kor Felső-Magyarországán. Még ha a Lipsius-fordítás ajánlása dicsőítő sorainak nem is feltétlenül hinnénk el, hogy az eperjesi kereskedő haza- és tudományszeretete a legnagyobb mecénásokéval vetekedett, az nyilvánvaló, hogy társadalmi csoportjából igen kevesen finanszírozták könyvek kiadását.⁶³ Madarász – ahogy Laskai is állítja – tényleg képzett ember volt: Rákóczinak küldött leveleiben újra és újra rálapozhatunk latin nyelvű elmélkedésekre. Amikor bátyja, Madarász Márton elmagyarázta, hogy öccsének biztatására fordította le a *Kegyességnek mindennapi gyakorlását*, kiemelte: Györgynek „az görög igék kedvéért, amelyekkel a könyvecskének szerzője él” volt erre szüksége – tehát nem azért, mert a könyv eredetijének latinját ne tudta volna követni.⁶⁴ Nem csoda, hogy Ballingh János munkácsi főkapitány Madarász Györgyöt bízta meg néhány olyan könyv beszerzésével, amelyekkel a fejedelemnek akart „kedveskedni”.⁶⁵

Laskai János dedikációjának másik kiemelt témája Madarász hazája és vallása iránti elkötelezettségének összefonódása: „Főképpen, ha a vallásban való állhatatosság és buzgó serénység a hazának szeretetire tartozik. Kivétel nélkül mondom: hazáját Kegyelmed tökéletesen szereti, elválhatatlanul összeköttetett e kettő: vallásunk és hazánk. Szent a haza, szent a vallás és a jók mindenikért egyenlőképpen meghalnak.”⁶⁶

⁶¹ SZILÁGYI 1883, 184. 1. j. Hasonlóképpen használja fel egy későbbi művében Madarász mondandóját mint „a Rákóczyhoz szítók táborának” véleményét, SZILÁGYI 1893, 230. A levelezés egyes darabjait Tarnóc Márton is használta, de ő nem bizonyult érzékenynek annak tendenciózusságát illetően, TARNÓC 1970, 46–47.

⁶² Az „eccezionale normale” fogalmáról SZIJÁRTÓ 2003, 506–507; SZEKERES 2003, 29–30.

⁶³ A 17. század első feléből mindössze nyolc polgári személynek ajánlott műről tudunk: PESTI 2013, 253. Laskai ajánlásának topikus elemeiről lásd uo. 140–142.

⁶⁴ MADARÁSZ 1652, A8v.

⁶⁵ Madarász György levele Debreczeni Tamásnak (Eperjes, 1640. augusztus 13.) MNL OL E 190 12. d. nr. 2785.

⁶⁶ LASKAI 1979, 140.

A Rákóczinak továbbított hírek, a vélt pápista összeesküvések ismételt leleplezései nyilvánvalóvá teszik, hogy az eperjesi kereskedő számára a Magyar Királyság sorsa feletti aggodás ténylegesen összefonódott a protestantizmus védelmével. Az egész protestantizmuséval, nem csak a lutheránusokéval. Madarász Márton a *Kegyességnek mindennapi gyakorlása* előszavában jelzi, hogy az evangélikus szerző, Johann Gerhard műve minden felekezet számára elfogadható, amit az is híven tükröz, hogy a kálvinista egyetemi központban, Leidenben is kiadták.⁶⁷ A fordítandó szöveg választását Madarász azzal indokolta, hogy öccse kérésére, unokahúgai részére dolgozott – az Alvinczi-rokonság révén márpedig a családban is voltak olyanok, akik a helvét hitvalláshoz tartoztak. Ha Laskai kiemelésre méltónak tartotta is Madarász György elkötelezettségét ezen a téren, a felekezeti hovatarozás meghatározó volta aligha számított kivételesnek, és a protestáns felekezetek szolidaritása – elsősorban is politikai szinten – szintén közismert jelenség a korszakban: ebből a szempontból Madarász tehát tényleg a közvélemény tükrének tekinthető.

Ugyancsak tipikusnak tarthatjuk az eperjesi kereskedőnek az ellenféllel és a vele szemben alkalmazható erőszakkal kapcsolatos attitűdjét. Madarász Márton első könyvének címében „felfegyverkedésként” utal a hívek imádságokkal való ellátására, és kifejti, hogy az ima az egyetlen fegyver, amelynek használata elfogadható: „Gorombaság is volna az ördög ellen testi fegyvert fogunk, az ki lelki gonoszság. Az ellenkezőink ellen pedig ugyan nem keresztyéni dolog; mert ha azokat az Krisztusnak parancsolatjából szeretnünk kell, öldöznünk és fegyverrel vágnunk nem illik. Mert Paulus lehet holnap, aki ma Saulus. S nem nagy bűnben vétkeznénk-e, ha olyankor atyánkfíát és Jézus Krisztusnak választott edényét öldöznénk és vágnánk?”⁶⁸ Az erdélyi fejedelemnek írott levelei alapján öccse kevésbé volt elkötelezett a békés megoldások következetes keresése iránt, ám 1633 júliusi leveléből az is kitűnik, hogy nem vágyott ellenfeleinek fizikai megsemmisítésére: „az kik peniglen bűnösök, büntetessenek meg, az igazság is azt kívánja – nem hogy megölessenek, hanem hogy csak számkivetessenek, úgy mint az jesuiták, kik okai ez veszedelemnek [...]. Ők is, én elhittem, megtartják azt: Cui peregrinatio dulcis est, non amat Patriam; csakhogy félek rajta, hogy ei dulcis est Patria, azért amara est peregrinatio. Osztán azt is jól tudják ők, hogy Exilium terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non iis, qui omnem orbem terrarum unam orbem esse dicunt.”⁶⁹ Vagyis Madarász nemcsak hogy a jezsuiták és összeesküvő társaik

⁶⁷ „Azokáért én is az egyéb hitágazati munkáim közül, amelyek az isten kegyelméből nálam elkészítettett írásban vannak, választottam e munkámat a Nap fénye eleiben kiterítenem és nem azt, amelyet *aut nullus*, avagy senki sem akarna ellene való voltáért olvasni, avagy *pauci*, kevesen olvasnának; hanem hogy mindenek, gyomrokban való sárvizek háborodása nélkül, örömet és kedvesen, lelkeknek és elméjeknek csendességével és ájtatosságával olvasnának és kezekben forgatnának.” MADARÁSZ 1652, A8r. Madarász Márton egyébként sem hagyta érintetlenül az irénikus gondolkodásmód, akárcsak a rokon Alvinczi Pétert, lásd HELTAI 1994, 108–111; HELTAI 2008, 201.

⁶⁸ MADARÁSZ 1629, c9r–c9v.

⁶⁹ Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. július 12.) MNL OL E 190 5. d. nr. 1117.

megölésétől határolja el magát, de még azt is megmagyarázza, hogy a nekik szánt büntetés, a száműzetés, tulajdonképpen számukra nem is jelent problémát – feltehető, hogy a hasonló, erőszakmentes megoldások támogatása (legalábbis szóban) szintén sokak egyetértésével találkozott.

Mindent összevetve valószínűnek tarthatjuk, hogy Madarász György személyén keresztül olyan jelenségekkel szembesültünk, amelyek – ha nem is ennyire erősen – jellemzők voltak számos kortársára: a híráramlás csatornáinak kora újkori megsokszorozódásából származó híréhség, illetve a mindenféle ellenőrizhetetlen forrásból származó információ saját érdekeknek megfelelő szelektálása és ezek kreatív kombinálása nyilvánvalóan nemcsak az eperjesi kereskedőnek volt sajátja.⁷⁰ Feltételezhető – bár a források szórtsága miatt nehezen bizonyítható – hogy sokan voltak, akiknek az európai politikáról a hozzájuk eljutott hírek alapján személyesen kialakított képe ugyanannyira torz és zavaros volt, mint Madarász Györgyé. Ami igazán kivételessé teszi az eperjesi kereskedőt, az eltökéltsége, hogy ezt a képet a valódi hatalommal bíró személyek felé közvetítse, és ezzel döntéseiket befolyásolja. I. Rákóczi György kevés embernek engedett beleszólást ügyeibe – ezek azonban valóban megírhatták véleményüket. Debreczeni Tamásról már jelezte a korábbi szakirodalom is, hogy időnként nem titkolta a fejedelem döntéseivel kapcsolatos ellenérzéseit, de a másik korábban említett magyarországi familiáristól, Chernel Györgytől is fennmaradt olyan levél, amelyben udvariasan, de határozottan győzködte urát arról, hiába van igaza Esterházy Miklóssal szemben, ha minden levelében felhánytorgatja összes sérelmét, sosem alakulhat ki közöttük az a *modus vivendi*, amire pedig a közjó szempontjából nagy szükség lenne.⁷¹ A Kassay István és I. Rákóczi György közötti, viszonylag jó állapotban fennmaradt levelezés ugyancsak egy olyan viszonyt mutat, amelyben a tanácsos – a kötelező tisztelet megadása mellett – komolyabb fenntartások és óvatosság nélkül közölhette véleményét.⁷² A fejedelem által fel nem kért politikai szereplőknek a Rákóczival kapcsolatos (elsősorban kritikus) véleményéről általában csak kivételes források, így például országgyűlési paszkvillusok fennmaradása esetén értesülünk.⁷³ Éppen ezért, bármennyire is fárászthatta a Rákóczi-adminisztrációt Madarász György politikai elemzéseinek özöne, az utókor történésze hállával tartozik neki – mint afféle kivételes normálisnak, akinek révén belátást nyertünk egy más úton hozzáférhetetlen csoport gondolkodásába.

⁷⁰ A hírek és információk kora újkorban lezajlott robbanásáról további irodalommal lásd G. ETÉNYI 2012.

⁷¹ Chernel György levele I. Rákóczi Györgynek (Torda, 1638. jún. 11.) MNL OL E 190 10. d. nr. 2252. Debreczeni Rákóczi-kritikájáról lásd DEBRECZENI-DROPPÁN 2004, 480–482.

⁷² SZILÁGYI 1875–1876. Csaknem száz feltáratlan levél található itt is: MNL OL F 12 6. d. VII/2.

⁷³ PÉTER 1979.

BIBLIOGRÁFIA

DEBRECZENI-DROPPÁN 2004

DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése. *Fons (Forráskutatás és Segédtudományok)*, 11. 2004. 447–501.

ELTE EK Coll. Kaprinay

Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár (Budapest) Collectio Kaprinay

FRANKL 1871

FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos: Az eperjesi béke 1633-ban. *Századok*, 5. 1871. 188–201, 248–255.

G. ETÉNYI

G. ETÉNYI Nóra: A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozásai a kora újkorban. *Aetas*, 27. 2012. 4. sz. 122–143.

GOOSS 1911

GOOSS, Roderich (hrsg.): *Österreichische Staatsverträge: Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Wien, 1911, Holzhausen – Engelmann. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 9.)

GStA PK VI. HA FA Arnim-Boitzenburg

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (Berlin-Dahlem), VI. Hauptabteilung, Familienarchiv Arnim-Boitzenburg

HALÁSZ 2004

HALÁSZ József: Keviczky János városbíró és a XVII. századi Kassa. *Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 14. 2004. 179–189.

HELTAI 1994

HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Budapest, 1994, Ballasi. (Humanizmus és reformáció, 21).

HELTAI 2008

HELTAI János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Budapest, 2008, Országos Széchényi Könyvtár – Universitas.

H. NÉMETH 2002

H. NÉMETH István: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. *Korall*, 3. 2002. 9. sz. 79–106.

H. NÉMETH 2004

H. NÉMETH István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. I–II*. Budapest: 2004, Gondolat. (Doktori mester munkák)

H. NÉMETH 2006

H. NÉMETH István: *Kassa város archontológiája: Bírák, belső és külső tanács, 1500–1700*. Budapest, 2006, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány. (Fons könyvek).

HOLM 2005

HOLM, Johan: King Gustav Adolf's Death: The Birth of Early Modern Nationalism in Sweden. In: *Statehood Before and Beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe, 1600–2000*. Ed. by Linas Eriksonas and Leos Müller. Bruxelles, 2005, Peter Lang, 109–130. (Multiple Europes, 33.)

HUSZÁR 1999

HUSZÁR Lajos: *Személyi érmek*. Budapest, 1999, Magyar Nemzeti Múzeum. (Bibliotheca humanitatis historica a Museo Nationali Hungarico digesta).

IRMER 1888

IRMER, Georg (hrsg.): *Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser von 1631 bis 1634. 1. Theil 1631 und 1632*. Leipzig, 1888, Hirzel. (Publicationen aus den K. Preußischen Staatsarchiven, 35.)

J. ÚJVÁRY 2001

J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: Polgár vagy nemes? A kassai patrícius-polgárok házassági-társadalmi kapcsolatai a XVII. században. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló: Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Piliscsaba, 2001, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 395–426.

KÓNYA 2009

KÓNYA Péter: A tokaji bor a 17. századi felső-magyarországi szabad királyi városok (Eperjes, Bártfa és Kiszeben) gazdaságában. In: *Szőlőtermelés és borkezelet*. Szerk. OROSZ István és PAPP Klára. Debrecen, 2009, Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 97–106. (Speculum historiae Debreceniense, 2.)

KÓNYA 2012

KÓNYA Péter: Evangélikusok Eperjes szabad királyi városban a 17–19. században. *Egyháztörténeti Szemle*, 13. 2012. 3. sz. 33–49.

LASKAI 1979

LASKAI János: A polgári társaságnak tudományáról. In: *Magyar gondolkodók. 17. század*. Szerk. TARNÓC Márton. Budapest, 1979, Szépirodalmi, 138–161. (Magyar remekírók)

MADARÁSZ 1629

MADARÁSZ Márton: *Eperjesi magyar ecclesia mindennapi felfegyverkedése, azaz mindennapi imádságoskönyvecskéje...* Lőcse, 1629, Brewer. [RMK I. 583.; RMNy 1439]

MADARÁSZ 1652

MADARÁSZ Márton (ford.): *Kegyességnek mindennapi gyakorlása [...], elsöben egybeszedezetött szorgalmatos munkával Gerhardus János Sz. Irás tudó Doktor és Heldburgai Superintendndestöl [sic!], most pedig magyar nyelven megmagyaráztatott Madarász Márton P. Lócse, 1652, Brewer. [RMK I. 858b.; RMNy 2421A]*

MAREČKOVÁ 1983

MAREČKOVÁ, Marie: Eperjes társadalmi szerkezete a XVII. században. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. BENCZÉDI László. Budapest, 1983, Akadémiai, 71–75.

MAREČKOVÁ 1984

MAREČKOVÁ, Marie: *Společenská struktúra Prešova v 17. století*. Brno, 1984, Univerzita J. E. Purkyně.

MATRICULA

Matricula ordinatorum ab anno 1614... [Az ötvárosi / sárosi szuperintendencia 1614 és 1741 között vezetett ordinációs jegyzőkönyve]. A Lócsei Evangélikus Egyházközség Levéltára. I. Pfarrgemeinde. 2. Superintendentenlade no. 8. (Helyrajzi szám: V.C/23a).

MNL OL E 190

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Magyar Kamara Archívuma E 190 Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász

MNL OL E 200

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Magyar Kamara Archívuma E 200 Acta diversarum familiarum

MNL OL E 204

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Magyar Kamara Archívuma E 204 Missiles

MNL OL E 211

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Magyar Kamara Archívuma E 211 Lymbus

MNL OL F 12

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak F 12 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára: Lymbus

PÁPAI PÁRIZ 1782

PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Dictionarium latino-hungaricum...* Cibinii, 1782, Sárdi & Hochmeister.

PESTI 2013

PESTI Brigitta: *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében*. Budapest–Eger, 2013, Kossuth–Eszterházy Károly Főiskola. (Kulturális örökség)

PÉTER 1977

PÉTER Katalin: Drabik Miklós, a lehotkai próféta. *Világosság*, 17. 1977. 1. sz. 36–41.

PÉTER 1979

PÉTER Katalin: Köznemesi publicisztika, köznemesi politika a 17. század derekán: Az Országgyűlési pasquillus. *Történelmi Szemle*, 21. 1979. 200–226.

RÉVÉSZ 1894

RÉVÉSZ Kálmán: *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1650*. Budapest, 1894, Hornyánszky. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai)

RICHES 2013

RICHES, Daniel: *Protestant Cosmopolitanism and Diplomatic Culture: Brandenburg-Swedish Relations in the Seventeenth Century*. Leiden–Boston, 2013, Brill. (The Northern World: North Europe and the Baltic c. 400–1700 A.D.: Peoples, Economies and Cultures, 59.)

RMNY

Régi magyarországi nyomtatványok. I–IV. Budapest, 1971–2012, Akadémiai.

ŠAP MMP ÚK

Štátny archív v Prešove, Magistrát Mesta Prešov, Úradné knihy

ŠAP ŠŽ KZ

Štátny archív v Prešove, Šarišská župa, Kongregačné zápisnice

SCHILLING 2007

SCHILLING, Heinz: *Konfessionalisierung und Staatsinteressen: Internationale Beziehungen 1559–1660*. Paderborn, 2007, Schöningh. (Handbuch der Geschichte der Internationalen Beziehungen, 2.)

SUCHÝ 1965

SUCHÝ, Michal: Prešov v období tureckých vejen a protihabsburských povstaní. In: *Dejiny Prešova*. I–II. Ed. SEDLÁK, Imrich. Košice, 1965, Východoslovenské Vydavateľstvo, 108–176.

SZABÓ 2003

SZABÓ András Péter: II. Rákóczi Györgynek poenitentiára való intése (1658 utolsó harmada). *Lymbus: Magyarástudományi Forrásközlemények*, 1. 2003. 137–149.

SZABÓ 2011

SZABÓ András Péter: Tobias Weiß poprádi evangélikus lelkész önéletírása. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 9. 2011. 148–195.

SZABÓ 2012

SZABÓ András Péter: „De profundis”: Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában. *Századok*, 146. 2012. 1085–1160.

SZEKERES 2003

SZEKERES András: Mikrotörténelem és általános történelmi tudás. In: *Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok: A Hajnal István Kör – Társadalomtörténelmi Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai*. Szerk. DOBROSSY István. Miskolc, 2003, Hajnal István Kör Társadalomtörténelmi Egyesület – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 20–30. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 12.)

SZIGETI 1940

SZIGETI István: Régi körmöcbányai személyi érmek (Kamarai tisztviselők, bányapolgárok és más előkelőségek emlékérmek a mohácsi csata után való korból). *Az Érem*, 9. 1940. 1–22.

SZIJÁRTÓ 2003

SZIJÁRTÓ M. István: A mikrotörténelem. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Szerk. BÓDY Zsombor és Ö. KOVÁCS József. Budapest, 2003, Osiris, 494–513. (Osiris tankönyvek)

SZILÁGYI 1875–1876

SZILÁGYI Sándor: I. Rákóczy György fejedelem levelezése Kassay Istvánnal (1634–1639). *Történelmi Lapok*, 2. 1875. 1265–1268, 1285–1288, 1309–1310, 1325–1326, 1357–1359, 1389–1391, 1405–1407, 1421–1424, 1438–1440, 1454–1456; 3. 1876. 15–16, 31–32.

SZILÁGYI 1883

SZILÁGYI Sándor: [Bevezetés]. In: *Erdélyi országgyűlési emlékek történelmi bevezetésekkel. IX. 1629–1637*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest: 1883, M. Tud. Akadémia, 3–60, 159–248.

SZILÁGYI 1893

SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczy György 1593–1648*. Budapest, 1893, Magyar Történelmi Társulat. (Magyar történelmi életrajzok).

SZILÁGYI 1898

SZILÁGYI Sándor: Okmányok I. Rákóczy György történetéhez 1631-ben. *Történelmi Tár* [21.] 1898. 18–76.

SZÖGI 2011

SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*. Budapest, 2011, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17.)

SZÖGI 2012

SZÖGI László: A Sáros megyei peregrináció. In: SZÖGI László–KÓNYA Péter: *Sáros megyei diákok az európai egyetemeken / Šarišskí študenti na európskych univerzitách 1387–1918*. Budapest, 2012, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára – Centrum Excelentnosti Sociohistorického a Kultúrohistorického Výskumu Prešovskej Univerzity, 127–155. (Felsőoktatástörténeti kiadványok: Új sorozat, 9.)

TARNÓC 1970

TARNÓC Márton: Bevezetés. In: *Laskai János válogatott művei: Magyar Iustus Lipsius*. Szerk. TARNÓC Márton. Budapest, 1970, Akadémiai. (Régi magyar prózai emlékek, 2.) 13–61.

VISKOLCZ 2010

VISKOLCZ Noémi: Johann Heinrich Bisterfeld: Ein Professor als Vermittler zwischen West und Ost an der siebenbürgischen Akademie in Weißenburg, 1630–1655. In: *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen: Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Hrsg. von FATA Márta–SCHINDLING, Anton. Münster, 2010, Aschendorff, 201–214. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 155.)

WEBER 1969

WEBER, Hermann: *Frankreich, Kurtrier, der Rhein und das Reich 1623–1635*. Bonn, 1969, Röhrscheid. (Pariser historische Studien, 9.)

WICK 1933

WICK Béla: *Kassa régi síremlékei XIV–XVIII. század*. Košice, 1933, Szent Erzsébet Nyomda.

WILSON 2009

WILSON, Peter H.: *Europe's Tragedy: A History of the Thirty Years War*. London: 2009, Allen Lane.

Z. KARVALICS 2007

Z. KARVALICS László: Drabik-dimenziók: egy harmincéves tanulmány információ-történeti újraolvasása. In: ERDÉLYI Gabriella–TUSOR Péter (szerk.): *Minden-napi választások: Tanulmányok Péter Katalin köszöntésére*. Budapest: 2007, MTA Történettudományi Intézet, 683–692. (CD-kiadás)

ZOVÁNYI 1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. jav. és bőv. kiad. Szerk. LADÁNYI Sándor. Budapest, 1977, Magyarországi Református Országos Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.